

Voorpootrechten dateren van 1511

Ad Otten

In de Grote Winkler Prins Encyclopedie lezen we onder "pootrecht" dat hieronder wordt verstaan: "Een oud nog bestaand zakelijk recht (om) bomen te hebben op andermans grond (meestal een openbare weg)." Geschreven wordt voorts dat dit recht in vrijwel alle provincies voorkomt maar vooral in Gelderland, Brabant en Zeeland, en dat de oorsprong van het poot- of plantrecht onzeker is...¹

Voor wat Gemert betreft kan aan de hierboven aangehaalde onzekerheid na enig archiefonderzoek al gauw een einde worden gemaakt. Uit literatuuronderzoek blijkt verder dat ook voor wat betreft de oorsprong van de zogeheten voorpootrechten aan de openbare wegen in de Meierij van 's-Hertogenbosch er evenmin onzekerheid hoeft te bestaan.² Zowel het een als het ander zal in het hiernavolgende worden aangetoond.

Op 20 augustus 1511 komt de "eerwaardigen here ritter Duts ordens" Mathliaen van Eynatten, landcommandeur van Alden Biesen en in die kwaliteit tevens Heer van Gemert, met zijn Gemertse "ondersaeten" overeen dat:³

"Eyniechelich ondersaet ende die ghene die binnen Gemert geërfft zijn sall van nou vort aen, moegen pooten ende pooten setten off doene setten: eicken, wilchen off ander hoedanich; Dat sij elck tegen sijn erve in die straten of stegen (...). Ende des gelicks sall ein iegelick mogen pooten tegen sijn erve overall dat aende gemeynten gelegen is, twe roeden opter

vurscreven gemeynten bueten sijn erve.

Ende dat vurscreven pootsel sullen sij moegen gebruecken tot honnen wille ende profijt."

De Heer van Gemert belooft het hierboven beschreven pootrecht "ten ewegen dage te laeten gebruecken ende te hebben, sonder wedersegghen" op voorwaarde dat voor de commanderij gereserveerd blijft "alsulck pootsel als wij ende onsse vurvaders hebben doen pooten ende setten." Dit recht van de Commanderij zal echter aflopen want opgemerkt wordt 'dat dat recht alsoo lange als dat pootsel dueren sall, ende niet langer!'

Opmerkenswaard is verder dat de eigengeërfde inwoners van Gemert vanaf 1511, buiten hun erf op gemeentegrond weliswaar eikebomen mochten planten en die ook als hun eigendom mochten beschouwen, maar dat dat niet betekende dat ze ook de eikels die die bomen voortbrachten mochten oprapen. Want in de daarover opgemaakte oorkonde wordt benadrukt dat: 'Niemant gheene eyckelen slaen off raepen sall onder die eycken opter straeten ende opter gemeynten', want die eikels waren voorbehouden aan de (gezamentlijke) Gemertse "verkens", zoals uitdrukkelijk was bepaald in de gebruiksrechten van de gemeentegronden.

Gemerts Pootrecht werd afgedwongen

Weliswaar kan men in de oorkonde van 1511 lezen dat het pootrecht door de Gemertenaren (mede) verworven werd "uyt rechter vrindscappen ende lieffden" die de Heren van de Duitse Orde voor hunne "ondersaeten van Gemert" koesterden, maar dat zal in feite niet meer zijn geweest dan wat diplomatiek geleuter. Want uit alles blijkt dat de ingezetenen van Gemert het pootrecht hun 'lievenheer' hebben moeten afdwingen. De oorkonde opent immers niet voor niets met de constatering dat er tussen de 'beminde ondersaeten' en den heer landcommandeur "twist ende discordie geresen was" omtrent "zekeren eyckenboomen, staende opter herlicheyte ende erven des vurscreven heren van Gemert." De onderdanen in de Vrije Heerlijkheid Gemert hadden het een en ander op hun geweten. Want, zo staat geschreven, zij hadden de bewuste eikenbomen "aff doen houwen sonder consent off wille des Heren van Gemert". Het moet een bewust ondernomen actie zijn geweest, die werd ondersteund door de hele gemeenschap. Immers:

Boompootrechten zijn veelal eeuwen ouder dan de bomen zelf. De foto is van begin 1931 en werd gemaakt bij het dempen en verleggen van de buitengracht om het kasteel. De bomen rechts, pal aan de straat, bleven aanvankelijk gespaard, maar moesten kort nadien toch worden gekapt, toen bleek dat de bomen 'ziek' waren. (Fotocollectie Gemeentearchief)

Nergens worden individuen aangewezen als degene die de 'misdact' hebben begaan, maar telkens is sprake van 'de gemene geburen en de ondersaten van Gemert'.

Landcommandeur Mathliaen van Eynatten, die tot 1503 nog als commandeur van Gemert op het kasteel resideerde, moet tot de conclusie zijn gekomen dat zijn Gemertse onderdanen een best gegronde reden hadden om de bomen te kappen. Hem kwam als Heer van Gemert het volle pootrecht toe, maar van een goede en vooruitstrevende 'Heer' die een beetje mee wilde gaan met de tijd, mocht ook verlangd worden dat hij de economie van de plaatselijke gemeenschap stimuleerde. En waarom zou hij de Gemertenaars de mogelijkheid niet gunnen om zelf zorg te dragen voor de aanmaak

van het eigen houtgerief? Op verschillende plaatsen in de Meierij van 's-Hertogenbosch had dát gebruik al ingang gevonden. De plaatselijke gemeenschappen betaalden hun respectieve 'heren' daarvoor een jaarlijkse "houtschatbelasting" en dat bracht die heren, zonder dat daar wat tegenover gesteld hoefde te worden, toch ook nog wat extra's in het laatje.

Mogelijk hebben de Gemertenaren bij eerdere verzoeken om een pootrecht nul op request gekregen. Of misschien hebben ze wel gedacht het zich te kunnen permitteren het heft, of beter gezegd de bijl, in eigen hand te nemen. De bijzondere omstandigheid dat sedert de benoeming van Mathliaen van Eynatten tot landcommandeur, in Gemert geen commandeur meer resideerde zou daar misschien aan ten grondslag gelegen kunnen hebben.⁴ Maar wie weet hebben de inwoners van Gemert heel bewust het conflict met hun Heer gezocht? In tegenstelling tot in Zuid-Nederland viel in Noord-Nederland het pootrecht doorgaans onder de gebruiksrechten van de gemeenten,⁵ en misschien hebben de Gemertsen wel gedacht: Als we gaan rechten, weet je maar nooit hoe het penningke valt...

Hoe het ook zij: De landcommandeur laat met de oorkonde van 1511 merken dat hij zijn onderdanen hunne begane misdaad wel wil vergeven en over zijn hart te zullen strijken. Maar tegelijk wil hij ook uit laten komen dat hij, zoals dat heet, "wel goed maar niet gek is". De eigengeërfde Gemertenaren kregen hun eigen particuliere pootrecht op gemeentegrond. Maar alvorens dat recht ingang zou vinden moest de Gemertse gemeenschap voor de eerder begane misdaad aan den eerwerdigen ridder-landcommandeur de lieve som van "hondert rijnsche guldens" tot genoegdoeninge betalen. De 'overwinning' zal het Gemertse volk toch een beetje zuur hebben gemaakt.

De Heer van Gemert behield bovendien en dat werd nog eens uitdrukkelijk vastgelegd: Het recht van houtschat, waarmee bedoeld werd de 'heerlijke' belasting (van gewoonlijk een tiende) op alles wat gekapt werd.

Pootrecht identiek als in de Meierij

Al bij al kregen de inwoners van Gemert een gelijkaardig recht als sommige plaatsen in de Meierij al verworven hadden. De oudst bekende Meierijsche pootkaarten zijn die van Haaren en van Nuenen die al dateren uit respectievelijk 1396 en 1405. De inwoners van de aangrenzende 'gemeenten' Erp,

Bakel, Aarlebeek en ook de stedelingen van Helmond kregen echter pas zo'n anderhalve eeuw na de Gemertenaren hun pootkaart.⁶

De Staten-Generaal der Verenigde Nederlanden verleenden zo op de 2e maart 1651 aan de regeerders en ingezetenen van Bakel het recht van voorpotinge: "Omdat sij op derselver vertoon seer weinig sijn verzien van opgaande eiken en andere boomen om te gebruiken tot het opmaaken en reparereen van hunne huizen, schuren enz. en dat zij niet zijn voorzien van enen pootkaart, zonder middel van welk octrooi niemand mag planten op de straat en gemeente." De Bakelnaren verwierven toen het recht "om boomen en heesters te planten buiten en in de voorhoofden van hunne huizingen en erfenissen ter spatie van 5 Bossche roeden ter straate en gemeentwaarts in. En dat buiten die spatie het corpus (d.i. het gemeentebestuur - red.) alom op de gemeente alsmede om de zandduinen te stuiten allerhande boomen en struikhout mag pooten en afhouden ten dienste van het corpus tot onderhoud van bruggen enz." en wel onder beding van betaling van den houtschat en van eenen jaarlijkse recognitiecijs en onder voorwaarde: "Dat de wegen en heerbanen door de plantagie niet zullen mogen worden bekommerd of vernauwd."⁷

In het bovenstaande zien we dat de Bakelnaren tot maar liefst 5 (Bossche of Brabantse) roeden (dat is 100 voeten) op gemeentegrond mochten aanplanten. In Gemert bedroeg dat slechts twee roeden, hetgeen overeenstemt met het pootrecht dat op 12 november 1650 de Helmondse eigengeërfden verwierven.⁸ Kennelijk was het zo dat in de plaatsen met wat talrijker inwonertal men ook wat kariger was met het ter beschikking stellen van de gemene grond. Een Brabantse roede, gelijk aan 20 Brabantse voeten, bedroeg ongeveer 5,6 meter. Dat wil dus zeggen dat de Gemertenaren vanaf 1511 tot een 11 à 12 meter buiten hun erf op gemeentegrond mochten planten, en dat de Bakelnaren dat maar liefst tot zo'n 28 meter mochten...

Van Pootrecht tot Pootplicht

Het recht van voorpoting mocht er uiteraard niet toe leiden dat doorgaande wegen daardoor te eng werden. In de oorkonde van 1511 wordt opgemerkt dat iedereen "tegen sijn erve in die straten ende stegen" mocht planten met de uitdrukkelijke restrictie: "in diene niet lettelick sijnde den straten off vaerwegen." Maar eenmaal geplant werden de bomen ook zelf beschermd: In zeventiende eeuwse zogenaamde 'Keuren en Breuken' van Gemert werd

bepaald: "Niemand en sal tusschen de gepooten boomen ofte heesters, eenig aarde ofte sant mogen laden, noch deselve heesters beschadigen met vaeren."⁹ Tegen een andermans boom rijden was dus ook in de vroegste tijden al strafbaar. De straf lag zelfs al vast. Bij beschadiging van een boom kwam je dat te staan op "enen goutgulden".

In aparte reglementen werd voorts vastgelegd waar en hoe precies er geplant diende te worden en hoe van gemeentewege daarop controle werd uitgeoefend. Zo bepaalde een Meierijsch Pootreglement van 1696: "De (gemeentes)regenten sullen sorg dragen, dat de smalle en enge weegen maar alleen aan de noordzijde beplant worden, opdat die weegen niet onbruikbaar worden door het missen der Zuyderzon".¹⁰

In het begin van de zeventiende eeuw moet in de Meierij het tekort aan timmerhout zo groot zijn geweest dat de Raad van State der Vereenigde Nederlanden op 9 juni 1714 besloot om alle "particuliere geërfdn" in de Meierij te verplichten om, "op hunnen voorhoofden of aan hunne erven" - wanneer daar nog plaats was - "bequaame heesters" te planten. Indien particulieren daartoe niet genegen zouden zijn, moesten de gemeenten daar tot beplanting overgaan, en dan tot profijt uiteraard van de gemeenten zelf en met een boete voor de onwillige eigengeërfde. De stadsdrukker van 's-Hertogenbosch kreeg de opdracht een 'Reglement op het beplanten van de Meterije' te drukken zodat alle gemeentebesturen en alle ingezetenen konden nazien waaraan eenieder zich te houden had.¹¹

Poothoven van de Duitse Orde en van de Gemeente

Om er voor te zorgen dat ook de kwaliteit van met name het timmerhout verbeterde, werd van hogerhand het stichten van "Queekerijen of Heestervelden" gestimuleerd alsook de aanstelling van bijvoorbeeld een gemeentelijk pootmeester. Hierbij dient te worden aangetekend dat onder heester tegenwoordig veelal 'struik' wordt verstaan, terwijl in het verleden met 'eester of heester' meer algemeen 'jonge stam of boom' werd bedoeld.

In hoeverre de in het vorengaande beschreven Meierijsche regelgeving ook in de Vrije Heerlijkheid Gemert van node is geweest, is de vraag. Uit verschillende bronnen weten we dat al in de zestiende eeuw de Commande-rij een grote kwekerij bezat op het Molenbroek. En de kwaliteit van dit Molenbroekse pootsel was kennelijk van dien aard dat daar zo mee-en-dan ook wel eens wat werd ontvreemd... In juni 1578 moest bijvoorbeeld een

REGLEMENT
VAN
Haar Ed: Mog: de Heeren Raaden van Staate
der Vereenigde Nederlanden.
OP HET
BEPLANTEN
VAN DE
MEYERYE
VAN
'sHERTOGENBOSCH.

Te 'sHERTOGENBOSCH,
By *ANT: van BEUSEKOM*, Ordinaris Stads Drukker.

De titelpagina van het uit 1714 daterende Poot- en Plantreglement van de Meierij.

Gemertse schepen zich bij de commandeur verantwoorden voor het feit dat het op het veld van de Duitse Orde "geploecken en de uitgestoocken" plantgoed was aangetroffen op het erf van de schepen...¹²

Niet alleen de Duitse Orde maar ook de Gemertse gemeenschap zelf had een eigen boomkwekerij. Uit verschillende Gemertse archivalia kunnen we opmaken dat die gemeentelijke kwekerij omstreeks 1760 werd verplaatst van de Kieboom (dwz een eindweegs ten oosten van de hoeve Keizerbosch), naar een nieuw aangelegde gemeentelijke poothof in de Mortelse Nieuwe Velden.¹³ Op de 16den december 1760 besluiten de drossard en de schepenen van de Heerlijkheid Gemert om het zogeheten "Eestervelt", waarmee wordt bedoeld de voormalige gemeentelijke poothof op de Kieboom, aan de meestbiedende te verhuren of te verpachten. "Sulx uijt redenen dat de (h)eesters op voorsegde velt sijn geplant en uijtgeset op gemeijntensgrondt boven den Mortel." Op 11 januari 1761 wordt het heesterveld 'bij kerckelijke veijlinge' voor 14 jaar verhuurd aan zekere Jan Voncken.¹⁴ Dezelfde Jan Voncken komen we ook in de borgemeestersrekeningen van die tijd tegen als 'planter van bomen'. In de collectie kwitanties uit 1760 citeren we de aantekening: "Op den 5 Januwari voor een vraght gedaen naer den Peel met deenen (= dennen - red.) boomtjens en al daer aen den wegh geplant is betaelt aen Jan Voncken met 1=0=0" (= 1 gulden, 0 stuivers en 0 penningen! - red.). Het lijkt dus niet onmogelijk dat genoemde Jan Voncken het oude gemeentelijke heesterveld wellicht als particuliere boomkweker is blijven exploiteren.

Een vluchtig onderzoek leert dat in de Vrije Heerlijkheid Gemert er nogal wat aandacht lijkt te zijn uitgegaan naar de aanplant van goede bomen. Maar eigenlijk zouden alle Gemertse borgemeestersrekeningen nog eens doorgespit moeten worden op alles wat met de Gemertse 'plantsoenendienst van weleer' te maken heeft. Dat zal beslist ook veel wetenswaardigs opleveren over het landschapsbeheer van weleer. En daar is eigenlijk niet eens zo heel veel van bekend.

De voorpootrechten sinds Napoleon

In de Franse Tijd veranderde er vanalles op allerhand terrein. Maar aan de particuliere voorpootrechten werd toch niet echt getornd. Napoleon haalde wel in 1810, toen Nederland bij het Franse keizerrijk werd ingelijfd, alle eigendomsrechten naar zich toe van de bomen die stonden aan de keizerlijke

wegen (de latere rijkswegen). Verder bleef echter alles bij het oude. En Gemert kende bovendien geen rijkswegen...

De Provinciale Staten van Noord-Brabant hebben het recht van voorpoting op de provinciale en gemeentewegen in de provincie Noord-Brabant opnieuw geregeld bij hun Poot- en Plantreglement van de 18de augustus 1820.¹⁵ Bij dat reglement werd in een apart artikel bepaald: "Het regt of de bevoegdheid der Ingezetenen of geërfden om bij wijze van voorpoting één of meer reijen boomen op de wegen of gemeentesgronden aan hunne erven palende, te mogen planten blijft in het geheel, in dier voege en tot dusdanige breedte als hun bij Octrooi, Privilegie, oude Pootkaart of nadere reglementen is vergund." Ook in 1820 kwam er dus geen wijziging in de eeuwenoude regelgeving ten aanzien van het voorpootrecht. Veel uitgebreider en voor heel de provincie uniform werd nu wel voorgeschreven hoe te planten zodanig dat de breedte van voet- en vaarwegen, of een combinatie daarvan, niet tekort werd gedaan.

In 1848 werd onder de van Gemert geboortige gouverneur Borret het Provinciale Poot- en Plantreglement gewijzigd maar ook weer met behoud van de oude particuliere voorpootrechten.¹⁶ Op zijn beurt werd dit reglement afgeschaft bij besluit van Provinciale Staten van 8 november 1856. Een twintigtal jaren nadien werden echter de oude rechten toch weer van stal gehaald toen op 5 juli 1878 dezelfde Staten wederom een reglement uitvaardigden voor de beplantingen op de berm en kanten van alle openbare wegen, die niet in onderhoud bij het Rijk waren. Hiermede werd stilzwijgend erkend dat de oude particuliere voorpootrechten nog steeds bestonden.¹⁷

Tot besluit

Eeuwenlang hebben de voorpootrechten langs de wegen het Gemertse (en ook het Brabantse) landschap in hoge mate bepaald en dat is in feite tot in onze tijd zo gebleven. Pas in de jongste tijd is een flinke aanslag gepleegd op deze 'landschapscultuur'. Ten tijde van de uitvoering van de Ruilverkaveling-Bakel in de jaren zeventig en tachtig zijn veel wegen opgeheven of verlegd waardoor eeuwenoude landschapsaanzichten verdwenen. Veel boeren gingen bovendien het voorpootrecht geleidelijkaan ervaren als een last in plaats van een recht. Als brand- of ander geriefhout is het niet meer nodig en het omkappen van een boom kost - als je dat tenminste niet van

"Bomen maken de straat!" Oudestraat in 1946. Links onder de bomen: "Het Oude Vat".

zins bent zelf te doen - heel wat meer dan dat zo'n boom aan stookhout oplevert.

'Godzijdank' is de wegenbeplanting in veel gevallen door de gemeente - die van oudsher ook al heel wat voorpootrechten bezat - of door de in Gemert prachtig werk verrichtende Stichting Gemerts Landschap overgenomen...

NOTEN:

1. Grote Winkler Prins Encyclopedie, 8e druk, 1982.
2. Aan de in de Winkler Prins genoemde onzekerheid betreffende de oorsprong van het pootrecht werd voor wat betreft de Meierij van 's-Hertogenbosch al in

1890 (!) een einde gemaakt door een uitgebreid artikel van August Sassen in de Noordbrabantsche Almanak voor het jaar 1890. In dit artikel ('Het recht van voorpoting op den kant der openbare wegen in de voormalige Meierij van 's-Bosch') passeren bijna alle Meierijsche plaats en de revue. Gemert werd vanwege zijn vroegere 'status aparte' echter overgeslagen. Dat wordt in dit artikel goedge maakt.

3. Rijksarchief 's-Hertogenbosch - Archief Kommanderij Gemert invnr. 348; Vgl. Oorkondenboek van Gemert, transcriptie oorkonde dd 20-8-1511
4. Mathliaen van Eynatten werd in 1503 benoemd tot stadhouder van de Balije Alden Biesen en in 1504 werd hij landcommandeur. In de (tot nog toe bekende) archiefstukken wordt voor het eerst pas weer in 1515 een commandeur van Gemert genoemd, t.w. Hendrik van Eynatten.
5. Jaap Buis, Historia Forestis, Nederlandse bosgeschiedenis, AAG Bijdragen 26, Wageningen, 1985 (Over "Gemeynten in Brabant": blz. 166-173)
6. Idem, blz. 169; Vgl. A. Sassen, Het recht van voorpoting in de Meierij van 's-Hertogenbosch, In: De Noordbrabantsche Almanak 1890, blz. 236-238
7. A. Sassen, a.w. blz. 219
8. A. Sassen, a.w. blz. 238
9. Gemeentearchief Gemert 1407-1794; Invnrs. 771-772 (art.99 Keuren en breuken)
10. A. Sassen, a.w. blz. 226
11. Streekarchief Regio Eindhoven (bibliotheek) - Reglement op het beplanten van de Meyerye van 's-Hertogenbosch, 1714.
12. A. Otten, Commandeur vergeleken met boer - een misdrijf tegen de etiquette in 1578; Gemerts Heem 1982, blz. 54-57
13. Gemeentearchief Gemert 1407-1794; Invnrs. 465-576 (burgemeesters-rekeningen van ontvangsten en uitgaven)
14. Idem - Invnr. 718 Recesboek waarin de resolutie van het dorpsbestuur tot verhuring van het Eesterveld tussen Kieboom en Berglaren, 1760.
15. Provinciaal Blad van Noord-Brabant, 1820, No. 107
16. Provinciaal Blad van Noord-Brabant, 1848, No.72 (Publicatie van den 29 Augustus 1848 - afdeling Policie - waarbij wordt medegedeeld het door Zijne Majesteit goedgekeurde gewijzigd Poot- en Plantreglement voor deze Provincie)
17. A. Sassen, a.w. blz. 232 e.v. (mbt Prov. Blad Nbr. 1878, No. 36)